

PSYCHOLOGISCH PROFIEL VAN DE ACCOUNTANT

door Dr. S. G. Lijftogt

Het maken van profielschetsen is de laatste jaren een geliefkoosde bezigheid geworden. Er kan geen belangrijke benoeming plaatsvinden of er wordt een commissie gevormd met de opdracht een profielschets samen te stellen. Meestal is uit het resultaat niet duidelijk of het een schets van de functie of de man is. Vaak loopt de profilering van man en functie door elkaar en valt nauwelijks te onderscheiden waar men de nadruk op heeft willen leggen. Soms ook levert de profielschets een ontmoedigend beeld op; de beschrijving van iemand die aan de meest uiteenlopende eisen kan voldoen en in elke situatie doeltreffend reageert.

Het is de vraag of er in de profielschetsenmode van de laatste jaren voldoende rekening mee wordt gehouden dat een profiel niet meer dan een zij-aanzicht is. Een goede tekenaar van karikaturen kan doorgaans met een profiel het beste uit de weg; hij accentueert met enkele lijnen en als hij het knap genoeg gedaan heeft volgt met een glimlach de herkenning.

Psychologen hebben zich met de bruikbaarheid van profielschetsen in het kader van geschiktheidsonderzoeken bepaald wel beziggehouden. Maar die tijd ligt meer dan 20 jaar achter ons en de resultaten waren weinig hoopgevend. De eigenschaps- en gedragsbegrippen, die zich lenen voor de beschrijving van iemands persoonlijkheid laten zich niet goed „in profiel” brengen. In hun betekenis zijn zij doorgaans meer dimensionaal en het is bijzonder lastig dit tot zijn recht te laten komen in een zij-aanzicht.

Het zijn de laatste jaren dan ook niet zozeer de psychologen die tot het maken van profielschetsen hebben gestimuleerd, maar de organisatie adviseurs en de functie-classificatoren. Zij hebben ook wat meer kans dat profilering bijdraagt tot inzicht in de eisen die aan iemand gesteld worden, omdat zij zich vooral bezighouden met de vraag: wat zijn de hoofdtrekken van het beleid dat in deze functie gerealiseerd moet worden. Als die hoofdtrekken onder woorden gebracht kunnen worden, is het ook mogelijk een profiel van de functie op te stellen, waarin de eisen in hun relatieve gewicht in beeld worden gebracht. Voorwaarde is daarbij echter wel dat het aantal hoofdtrekken van de functie zoveel mogelijk beperkt wordt, anders verliest profilering zijn betekenis. Een tweede voorwaarde is om er niet de gewenste eigenschappen van de man in op te nemen. Hoe meer een profielschets een mengeling is van functie-eisen en eigenschapsbegrippen, des te minder kans er is dat het „zij-aanzicht” relevante informatie oplevert.

Gelet op het bovenstaande zal het de lezer lijken of de auteur de poten wegzagt onder de stoel waarop hij zit te schrijven. Immers: hoe kan het dan nog acceptabel zijn om een bijdrage aan het maandblad te leveren onder de titel: psychologisch profiel van de accountant.

Ter geruststelling: het kan wel mits de lezer het woord „psychologisch” niet associeert met „zielekijkerij”. Hij heeft natuurlijk wel gelijk als hij bij het woord „psyche” denkt aan „ziel”, maar tal van mensen die zich zonder bezwaar psycholoog (of socioloog) noemen zien hun bemoeienis met het menselijk bestaan liever vallen onder de verzamelterm „gedragswetenschappen”. Het gevolg is natuurlijk

wel dat noch het woord „psychologisch”, noch de term „gedragskundig” een gelukkige introductie verschaft tot de wijze van werken bij een profielschets. Het eerste roept te veel associaties op met „zielkundige diepgang” en bij gedragskundig profiel zal niemand zich nog veel kunnen voorstellen. Daarom op dit moment een beroep op de lezer om de nog jonge gedragswetenschappen hun ontoereikend woordgebruik te vergeven en te billijken dat in het artikel wel telkens de woorden „psychologie” en psychologisch worden gebruikt, maar dat „zielekijkerij” achterwege blijft en de nadruk valt op gedragsaspecten.

Er is nog een tweede beroep op de lezer noodzakelijk.

„In het artikel zal het uitsluitend gaan over de „public accountant” en wel de NIVRA-opgeleide. Zoals eerder gezegd is een profielschets een lastige zaak, waarbij het van belang is met zo weinig mogelijk profiel trekken te werken. Vandaar de voorkeur van de auteur om zich te beperken, waarbij het overigens zo is, dat de NIVRA-opgeleide „public accountants” verreweg het grootste deel van de beroepsgroep vormen.”

In de klassieke definitie houdt de psycholoog zich bezig met het unieke in de mens en de socioloog met het menselijke leven in groepsverband. Maar zowel psychologen als sociologen voelen zich in hun activiteiten nauwelijks meer begrensd of gehinderd door definities waarmee geprobeerd werd universitaire werkterreinen af te bakenen. Wat in een mens „uniek” is en wat samenhangt met zijn leven in een „groep” is vaak nauwelijks te onderscheiden. Het lijkt daarom verdedigbaar om bij het psychologisch profiel van de accountant te beginnen met zijn „leven in beroepsverband”.

Op een gegeven ogenblik kiest iemand om accountant te worden. Waarom? Wordt hij aangetrokken door het motto „werken èn studeren” dat de grote accountantsgroeperingen in hun advertenties en in verschillende varianten gebruiken? Is zijn vader accountant, of heeft hij altijd accountant willen worden en nu de wens overgedragen op de zoon? Had hij een inspirerende leraar boekhouden, gaat zijn beste vriend het ook doen, is hij onder de indruk van de goede positie, het ruime inkomen, het prettige idee om 's avonds iets te doen te hebben. Of is het zijn manier om meer zekerheid te verwerven in een onzekere wereld?

Wat betreft de motieven voor de keuze is de klassieke definitie van de psychologie bruikbaar: zij zijn vermoedelijk voor ieder mens uniek, specifiek behorende bij hemzelf als persoonlijkheid. Maar moeilijk samen te vatten, wanneer er de eis aan wordt gesteld van oorzaak en gevolg. Iemand die voor zichzelf, of met behulp van anderen, zijn motieven voor een dergelijke keuze onder woorden probeert te brengen, ziet deze vaak vervluchtigen, of plaats maken voor andere die hij in hun draagwijdte ook niet kan voorzien. Het lijkt daarom verstandiger de motieven voor de keuze buiten het „psychologisch profiel” te houden. Het is een te persoonlijk gebeuren.

Nadat de keuze gemaakt is gebeurt er veel. Sommige mensen merken dat zij verkeerd hebben gekozen en verdwijnen uit studie en controle-praktijk. Minder dan de helft gaat door, zowel met de N.I.v.R.A.-studie als het assistent accountantschap. In dit doorgaan zullen vaak nieuwe momenten van keuzen vallen. Zowel de studie als de praktijk stellen niet geringe eisen zowel naar het persoonlijke leven toe, de capaciteitenkant als het vinden van een aanpassing aan de beroepsrol.

De N.I.v.R.A.-studie neemt op dit moment gemiddeld 8 jaar en voor zover ie-

mand daar in het begin niet tegenop zag, komt hij er snel achter dat hij een flink stuk vrije tijd moet inleveren, avonden, weekeinden, soms een deel van de vakantie. Het werk vraagt taaie volharding, concentratie, doorzetting, het geduldig uitpluizen van op zichzelf soms allerm minst interessante gegevens. En dit in een werkomgeving · bij cliënten · die niet altijd even prettig is. Zeker, een jonge assistent accountant krijgt een vrijheid van bewegen, mogelijkheden om te reizen, met collega's te eten, die veel groter zijn dan die van het merendeel van zijn leeftijdgenoten, die in een baan zijn terecht gekomen. Maar ook dringt tot hem door dat hij bij de cliënt soms nauwelijks welkom is, op zijn vingers wordt gekeken, geen redelijke werkplek krijgt. Naar zijn inbreng wordt soms helemaal niet geluisterd; hij doet „ontdekkingen” maar kan ze niet kwijt, want hij ziet „zijn baas” weinig. Hij merkt dat hij „buitenstaander” is ten opzichte van de organisatie waar hij controlewerk doet en het eigen kantoor soms niet de steun biedt die hij graag zou zien.

Hij begint aan zijn professie op drie fronten tegelijk, studie, werk en werkomgeving en in elk van die situaties moet hij komen tot een antwoord op de vraag: wil ik dit eigenlijk wel? De werkelijke keuze om accountant te worden zal daarom doorgaans in de eerste jaren van het assistent accountantschap vallen. De keuze vertoont tenminste drie belangrijke aspecten: de belangstelling voor het vakgebied; het gepakt zijn door een cijfermatige benadering van een gang van zaken; en het acceptabel zijn van de rol van buitenstaander.

De belangstelling voor het vakgebied is essentieel. Van tijd tot tijd is het mogelijk om een afgestudeerd academicus tegen te komen die zegt: och, eigenlijk had ik geen rechten willen doen, maar toen ik er eenmaal mee bezig was, heb ik het maar afgemaakt. En dan blijkt uit de rest van zijn activiteiten dat hij ruimschoots compensaties heeft gevonden voor zijn gebrek aan verbondenheid met zijn studieterrein. Het is nauwelijks denkbaar dat een afgestudeerde N.I.v.R.A.-accountant een dergelijke opmerking zou maken. Zelfs mensen die uitsluitend op grond van volharding een studie afmaken, hebben bij een N.I.v.R.A.-studie weinig kans. De combinatie van studie en werken op een uitgesproken vakgebied en voor tenminste 8 jaar kan nauwelijks zonder een wezenlijke interesse in het merendeel van de onderwerpen worden volbracht. Temeer niet omdat het de assistent accountant noch ten aanzien van de studie, noch ten aanzien van het werk gemakkelijk wordt gemaakt. Wat betreft de studie moet hij een flink stuk organisatie van zijn privé-tijd opbrengen; met zijn werk moet hij verantwoord bezig zijn, ongeacht of hij met een boeiend onderwerp bezig is, of een saaie aangelegenheid moet aanpakken. En ook de frequente wisseling van werkplek stelt zijn eisen.

Het is niet duidelijk hoeveel mensen stoppen met de N.I.v.R.A.-studie en het bestaan van assistent accountant omdat zij het te moeilijk krijgen met het idee in hun beroepsleven als „permanente buitenstaander” te fungeren. Wel zijn er geregeld N.I.v.R.A.-accountants die vanuit de „public accountancy” overstappen naar posities waarbij zij op hun vakgebied binnen een organisatie werkzaam kunnen zijn. Voor zover zij daar argumenten voor geven gaat het vaak om de behoefte „ergens bij te willen horen”, deel uit te willen maken van de organisatie waar aan zoveel energie, tijd, aandacht en inleving wordt gegeven.

Het behalen van het N.I.v.R.A.-diploma is een belangrijk moment in het bestaan van een accountant. Hij komt duidelijk geprofileerd uit de periode van wer-

ken en studeren tevoorschijn. Van zijn verbondenheid met het vakgebied is het N.I.v.R.A.-diploma het doorslaggevend bewijs, het bestaan van „buitenstaander” is kennelijk een acceptabel gegeven voor hem. Het is deze profilering, die maatschappelijk gesproken, gehonoreerd wordt. De beroepsorganisatie waarborgt als het ware dat ook de pas afgestudeerde N.I.v.R.A.-accountant zelfstandig in staat is tot een onafhankelijk oordeel over de financiële berichtgeving van een organisatie; dat zijn verklaring over de kwaliteit van de weergave der cijfers de volle zwaarte kan hebben. En deze opvatting wordt door de maatschappij geaccepteerd.

Er zijn meerdere beroepsgroepen die via een aanloop van ettelijke jaren een gewaarborgde rol in het maatschappelijke leven wordt toegekend. Bij elk van die groepen hoort echter een ander type overgang vanuit de studie naar het beroep. Pas afgestudeerde meesters in de rechten staan met hun diploma niet meer dan aan het begin van hun loopbaan, voor zover zij deze zoeken op advocatenkantoren, bij het openbaar ministerie of de rechterlijke macht. Het diploma geeft hen doorgaans niet meer dan een entree-mogelijkheid. Bij de predikant ligt het anders; hij wordt pas beroepen nadat ook gemeenteleden hem van velerlei kanten hebben beoordeeld en getoetst.

De verandering van status die het N.I.v.R.A.-diploma geeft laat zich het beste vergelijken met die welke na het artsen-examen ontstaat. In principe staat het de jonge accountant en de jonge huisarts vrij zich onder een zeker afstandelijk toezicht van overheid en beroepsgroep zelfstandig te vestigen. Beiden worden geheel serieus genomen in hun maatschappelijke rol, er wordt vanuit gegaan dat zij voldoende zijn toegerust voor de relatie met de cliënt en dat hun activiteiten maatschappelijk de gevolgen mogen hebben die met de beroepsuitoefening samenhangen.

Dit is het principe. Dat pas afgestudeerde accountants in grote kantoren opereren onder supervisie van zelfstandige medewerkers en vennoten, doet aan dit principe niets af. Ook in groepspraktijken van huisartsen besteden oudere artsen zorg aan de begeleiding van pas afgestudeerde collega's. Het centrale punt is echter dat na het behalen van het diploma de vraag naar de geschiktheid voor de beroepsuitoefening vervalt. Deze wordt vervangen door toezicht van de beroepsorganisatie en de vrijheid van de cliënt om van accountant (en arts) te wisselen.

In feite betekent dit een groot vertrouwen in de vormende waarde van de studie en praktische werkzaamheden in de voorafgaande jaren. Een duidelijk beeld van de wijze waarop de relatie met de cliënt zal worden onderhouden kan er nog niet zijn; ten aanzien van dit punt wordt er kennelijk van uitgegaan dat noodzakelijke correcties hierop in de praktijk zullen plaatsvinden. Maar ten aanzien van het niveau waarop de vakkennis zich bevindt is duidelijk weinig twijfel. Aan de studieperiode wordt zoveel selecterende waarde toegekend, dat men de afgestudeerde N.I.v.R.A.-accountant beroepsmatig direct voor „vol” aanziet.

Een studie van tenminste 8 jaar, in combinatie met werkzaamheden op het vakgebied die in zwaarte toenemen met het vorderen der studie, werkt profilerend. Temeer omdat deze plaats vinden in de jaren die men de „gevoelige periode” zou kunnen noemen wat betreft het vinden van de eigen plaats in het maatschappelijk verkeer. Het is niet onmogelijk dat de duidelijke profilering naar vakverbondenheid en rol als deskundige buitenstaander belangrijk heeft bijgedragen aan de maatschappelijke erkenning van de accountant. Voor een studie en beroepsuit-

oefening geldt in het algemeen dat naarmate de herkenbaarheid van de maatschappelijke rol duidelijker is, de maatschappij minder moeite heeft de beoefenaren een gewaarborgde plaats toe te kennen.

Bij de accountant gebeurt dit - zoals eerder gezegd - voordat er duidelijke tekenen zijn, dat hij zich ook in de relatie met de cliënt op de juiste wijze naar de professionele code kan gedragen. Voor de beroepsorganisatie, die het tuchtrecht heeft, is de toetssteen of hij zich gedraagt naar de coderegels. Op dit punt werkt de lange periode van studie en in de praktijk bezig zijn in sterke mate ondersteunend. Voor de accountant speelt een ander aspect een even belangrijke rol: accepteert de cliënt mij als deskundige en adviseur; stelt hij er prijs op met mij te werken, geeft hij mij het vertrouwen ook als het om moeilijke of pijnlijke zaken gaat.

Wat dit laatste betreft biedt het N.I.v.R.A.-diploma geen garantie. De selectie van de N.I.v.R.A.-studenten is een strenge en vindt plaats over een aantal jaren via de studieresultaten en het opgewassen zijn tegen het werken als „buitenstaander”, beide aspecten vragen een grote vakverbondenheid. Dit betekent dat het eerder geschetste profiel van de afgestudeerde accountant in belangrijke mate bij hem moet behoren, op zijn minst tot tweede natuur is geworden. Of hij als adviseur, in de menselijke relatie, zijn professionele bekwaamheid tot gelding kan brengen valt uit het behalen van het N.I.v.R.A.-diploma niet te destilleren. Als de jonge accountant is afgestudeerd is hij boven alles de „professional”. Of zijn cliënten zijn naam met waardering zullen noemen is op dat moment een open vraag.

Het is niet onmogelijk dat in de toekomstige ontwikkelingen de verbondenheid met het vakgebied een nog zwaardere rol in de selectie van aanstaande accountants gaat spelen dan nu reeds het geval is. Dit in het bijzonder gezien de toenemende aandacht die accountants moeten geven aan controle van geautomatiseerde administraties. Het moge op het eerste gezicht vreemd lijken, maar ook in de uitoefening van het accountantsberoep is er een „alpha” en „beta” achtige benadering. Het zijn wat verouderde begrippen uit het gymnasiumonderwijs, die in dit verband echter bruikbaar zijn. In de beta-achtige benadering speelt het kunnen denken in wiskundige methodieken en symbolen een belangrijke rol. Tot nu toe is het zo, dat het vermogen tot deze benadering essentieel is om automatiseringsvraagstukken die zich op het niveau van de controlerende accountant voordoen, te kunnen behandelen. In de alpha-achtige benadering speelt het talent voor het omgaan met cijfermatige gegevens de belangrijkste rol; nauwkeurigheid, precisie, feeling voor het opsporen van fouten in cijfermatige opstellingen geven een belangrijke steun bij de uitoefening van het beroep. Deze talenten geven echter niet zonder meer toegang tot behandeling van vraagstukken op automatiseringsgebied.

Het is daarom te verwachten dat de nieuwe generatie accountants, die een flink deel van hun studie moet besteden aan de effecten van de computer op administratief terrein, op een wat andere en misschien nog strengere manier geselecteerd zal worden dan nu reeds het geval is. Want het zal geen geringe taak voor hem zijn om methodieken en denkwijzen, die hun oorsprong vinden op andere vakgebieden dan die van de administratieve organisatie, te integreren in zijn beroepsuitoefening. Het vakgebied van de accountant zal zich door de voortschrijdende automatisering gedeeltelijk misschien wat verplaatsen, maar niet gemakkelijker beheersbaar worden; het tegendeel zal eerder het geval zijn. En dit be-

tekent dat de verbondenheid met het vakgebied als profieltek trek misschien nog overheersender zal worden voor de jonge accountant, dan deze nu al is.

Als de jonge accountant zijn N.I.v.R.A.-diploma heeft begint hij in feite pas aan zijn eigenlijke beroepsbestaan. Zijn daar profieltekken voor aan te geven? Een vraag die niet zonder belang is nu de laatste jaren er van verschillende kanten geopperd is dat de accountant meer zou moeten doen dan het afgeven van een verklaring over de financiële berichtgeving van een organisatie.

Wat betreft de profieltekken: wie thuis is in de accountantswereld weet dat de praktijk van de ervaren accountant duidelijk persoonlijke tekken vertoont. De een houdt zich op een afstand, legt het accent op zijn gedrag als deskundige buitenstaander, vindt het niet passend zich buiten zijn eigen vakgebied te begeven. De ander - als extreme tegenpool - krijgt een zeer persoonlijke relatie met zijn cliënt, adviseert hem over de opvoeding van zijn kinderen, zoekt een mogelijke opvolger, beveelt commissarissen bij hem aan en fungeert als biechtvader bij persoonlijke moeilijkheden. In de maatschappelijke rol zijn zij echter beiden accountant, met een gemeenschappelijk vakgebied en daarbij behorende codes en gedragsregels voor de professionele beoefening ervan.

Voor de herkenbaarheid van de accountant en het accountantsberoep lijkt het verstandig hieraan vast te houden. Zoals eerder gezegd is de selectie zo streng, strekt zich uit over zo'n lange periode van „beproevingen” dat de afgestudeerde accountant tenminste als tweede natuur de verbondenheid met het vakgebied met zich meedraagt. Op dat gebied ligt zijn kracht, zijn beoordelingsvermogen, kent hij de normen en codes voor zijn activiteiten. Zijn verdiensten op dit gebied zijn maatschappelijk erkend in de gewaarborgde positie van de N.I.v.R.A.-accountant. Hij brengt als afgestudeerde accountant een duidelijk profiel mee, dat niet in de weg staat om in latere jaren op persoonlijke wijze zijn praktijk uit te oefenen. Dit profiel gaat echter verloren als hij zijn vakgebied verlaat en daarmee de duidelijkheid van zijn maatschappelijke rol. En zou dan de maatschappij nog bereid zijn hem de gewaarborgde positie te verschaffen die hij nu heeft?